

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 22 • NR 2 JUNI 2020

**Quarantaine in
de middeleeuwen**

VAN DE REDACTIE

De Kroniek-special 75 JAAR VRIJHEID was nog niet van de pers gerold, of ons leven veranderde drastisch. De vrijheid die we zo koesteren en wilden gaan vieren: het lijkt allemaal ver weg. We hebben zorgen over onze gezondheid en een onzichtbare vijand ontnemt ons die zo vanzelfsprekende vrijheid van

handelen. We zijn aan huis gebonden en de viering van 75 JAAR VRIJHEID begin mei was onmogelijk. Maar wanneer deze Kroniek in juni van de persen rolt, zijn de omstandigheden weer anders. En 75 JAAR VRIJHEID gaan we hoe dan ook vieren, en herdenken!

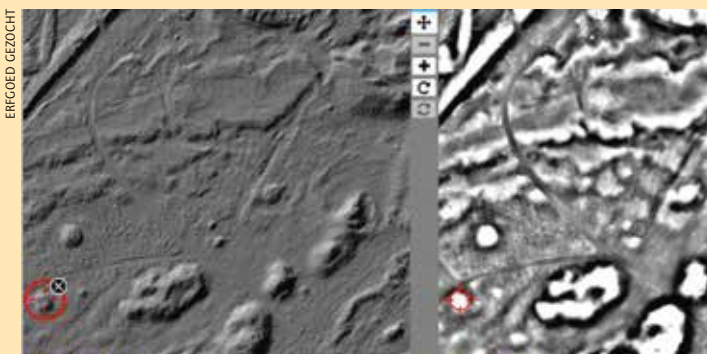
Afscheid Ina Loovers

Ina Loovers gaat op 1 juli met pensioen. In 2015, een jaar na de verhuizing van Archief Eemland naar het Eemhuis, trad Ina aan als opvolger van Alice van Diepen. Ina heeft ervoor gezorgd dat het Archief een duidelijk herkenbare plaats in Het Eemhuis heeft verworven. Onder het motto "van, voor en door de stad" werden tentoonstellingen ingericht door gastconservatoren, met de bedoeling actuele thema's met het archief te verbinden. Daarnaast bood het een mooie kans om uit de netwerken van de gastconservatoren een andere groep bezoekers over de vloer te krijgen. Mooie voorbeelden zijn de tentoonstellingen over het Sportfondsenbad en de historie van het gebied rond het Eemplein met een prachtige aanwezigheid van enkele Sassianen. Natasja Pels, gemeentearchivaris, is benoemd tot interim directeur vanaf 1 juli a.s.

ARCHIEF EEMLAND

Ina Loovers en Natasja Pels

ERFGOED GEZOCHT

Op de kaarten van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) kunnen potentiële grafheuvels worden gemarkeerd.

Tip van de redactie

Op zoek naar eeuwenoude grafheuvels, karrensporen of prehistorische akkers op de Utrechtse Heuvelrug? Daar hoeft je nu je huis niet meer voor uit. Speur mee en ontdek nieuw archeologisch erfgoed. Ga op internet naar Erfgoed Gezocht of Heritage Quest-Zooniverse.

Kelders

Onder het 15e-eeuwse pand 't Zand 39 werden vorig jaar diverse kelderruimtes gevonden. De kelders met kruisgewelven grensden aan een smalle watergang onder het huis. Dat Oude Spui liep vroeger van de eerste stadsgracht door een toegangsboog naar de stadsbuitengracht. Het grote huis met kelders moet de laat-middeleeuwse woonvleugel zijn geweest van het Sint-Aegtenklooster. Via een niet meer bestaande spiltrap konden de kloosterzusters de Sint-Aegtenkapel bereiken. (Met dank aan de RCE en het bedrijf Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis.)

INHOUD

4 Ziektes

6 Grafheuvel

8 Mysterie opgelost

12 100 jaar Frisia

14 De Gruyter

16 Hinderwet-
vergunningen

18 Ooggetuigen
1940-1945

21 De schenking

22 De fascinatie
23 Boeken
24 Agenda

Zoeken naar ziektes

Het coronavirus is *viral* gegaan; iedereen heeft het, of heeft het erover. Corona is niet de eerste infectieziekte die de mensheid op deze schaal treft. Sterker nog: de wereldgeschiedenis staat bol van de infecties en pandemieën. Het Centrum voor Archeologie helpt mee aan onderzoek naar de geschiedenis van twee van de grootste plagen: pokken en de pest.

door TIMO D'HOLLOSY

In het jaar 430 voor Christus stierf een derde van de inwoners van Athene aan de *Plag van Athene*. De *Pest van Antonius* leidde in 165-180 na Christus tot de dood van miljoenen mensen in het Romeinse rijk. Rond 1350 maakte de beruchte *Zwarte Dood* alleen al in Europa 100 miljoen slachtoffers. Begin 19e eeuw dwong de *Zeeuwse koorts* in 1809 de Engelsen hun strijd tegen Napoleon te staken, nadat in zeer korte tijd 13.000 soldaten aan de ziekte waren gestorven. Uit historische bronnen kennen we vele geduchte uitbraken van infectieziekten; de inheemse bevolking van Zuid-Amerika kan erover meepraten. Of eigenlijk niet: ze raakten letterlijk gedecimeerd nadat in 1519 zieke soldaten in het gevolg van Hernán Cortés in Mexico voet aan land zetten.

LANGE LIJST

De lijst van epidemieën en pandemieën is lang en het totale dodental onvoorstelbaar groot. De grootste boosdoeners zijn pokken (300-500 miljoen doden) en de pest (200 miljoen doden), gevolgd door de Spaanse griep (50-100 miljoen doden), hiv (35 miljoen doden), tuberculose (1,5 miljoen doden per jaar), malaria (400.000 doden per jaar), tyfus (150.000 doden per jaar) en cholera (140.000 doden per jaar). Dan hebben we het nog niet eens over ebola, syfilis, mazelen, lepra, gele koorts, polio en de griep in al haar varianten.

OORZAAK ONBEKEND

Voordat virussen, bacteriën en parasieten in de 19e eeuw als veroorzakers van infectieziekten werden geïdentificeerd, tastte men in het duister over het hoe en

Propaganda voor vestiging in een malariavrij Amersfoort, bestemd voor de Indische markt, 1914-1916.

waarom van de heersende epidemieën. Was het een straf van God (of juist een gunst), was het te wijten aan een slechte constellatie van hemellichamen of aan zwaveldampen uit de grond? Werd men opzettelijk vergiftigd? De twijfel zette de deur open voor allerlei politieke en religieuze uitwassen, kwakzalverij en ad-hoc oplossingen. Daarbij zijn soms extreme maatregelen beschreven als het doden en verbranden

van vermeende schuldigen als katten, honden en hele bevolkingsgroepen.

MAATREGELEN

In het verleden zijn desondanks ook effectieve maatregelen genomen. Vanuit het groeiende idee dat men door een zekere *smetstof* besmet raakte, werd afstand tussen gezonde en zieke mensen geschapen. Zo stuurde de stad Milaan in 1374 alle pestlijders het bos in om te sterven of te genezen en beperkte daarmee de pestepidemie. Deze vorm van *social distancing* kreeg navolging: rond veel steden verschenen afgezonderde plekken voor lijdende aan besmettelijke ziektes. Venetië gebod rond 1400 alle aanmerende schepen 40 dagen in afzondering te blijven, voordat de bemanning en lading aan land mocht. Deze *quarantaine* ('*quaranta giorni*', 'veertig dagen' in het Italiaans) bleek een suc-

cesvolle maatregel die al snel werd overgenomen. Afsluiten van de smethaard bleek eveneens effectief: in 1821 sloot Frankrijk met ruim 30.000 soldaten de grens met Spanje om de gele koorts buiten het land te houden. U ziet: ook de huidige maatregelen tegen de verspreiding van Covid-19 hebben hun voorgeschiedenis.

PESTILENTIE

Helaas is uit historische bronnen vaak lastig op te maken, welke infectieziekte nu precies staat beschreven. Vele worden gewoonweg *pest*, *pestis* of *pestilentie* genoemd, wat eigenlijk alleen maar besmettelijke ziekte, kwelling of plaag betekent. En hoe betrouwbaar zijn de genoemde dodenaantallen? Paleo-pathologen onderzoeken de oorsprong en geschiedenis van ziektes dan ook graag aan de hand van fysieke resten, archeologische vondsten en moderne technieken als DNA-onderzoek.

PALEO-PATHOLOGISCH ONDERZOEK

Recent DNA-onderzoek van botresten uit een massagraf uit de Peloponnesische oorlog wijst er bijvoorbeeld op dat de Plaag van Athene mogelijk *paratyfus* betreft en niet de *builenpest* of *pokken*, zoals historici altijd dachten. En *pokken* is wellicht minder oud dan gedacht: recent DNA-onderzoek doet vermoeden dat het pokkenvirus pas in de 16e eeuw is ontstaan. De in oudere bronnen beschreven epidemieën betreffen dan mogelijk de zeer gelijkende ziektes *mazelen* of *waterpokken*. Het geeft aanleiding opnieuw naar de mummie van farao Ramses V (regeerde 1156-1151 voor Chr.) te kijken: vanwege zijn pokdalige uiterlijk werd hij voorheen

Het Pesthuis van Armen de Poth, kort voor de afbraak in 1893. Links de Sint-Rochuskapel.

Reconstructie van het gezicht van Aagje, 17e-eeuws pestslachtoffer. Daarnaast: Het deels opgegraven skelet van Aagje op het pestkerkhof.

Timo d'Hollosy is archeoloog bij het Centrum voor Archeologie.

als het oudst bekende pokkenslachtoffer beschouwd. En met het aantreffen van DNA van de pestbacterie *Yersinia pestis* op middeleeuwse skeletten is eindelijk vastgesteld dat de *Zwarte dood* inderdaad de pest betreft.

AMERSFOORTSE PEST

Ook Amersfoort is veelvuldig getroffen door ziekte. De pest heeft hier bijvoorbeeld tussen 1350 en 1667 minstens dertien keer huisgehouden.

Daarop zijn door de stad verschillende maatregelen getroffen, zoals de bouw van een *pesthuis* (eind 15e eeuw) op een geïsoleerde plek en vele verordeningen die het contact moeten beperken tussen zieken en gezonden. Zo mochten bewoners van huizen met pestslachtoffers overdag tussen 7 en 5 uur niet de straat op en werd het de doodgraver die pestslachtoffers ophaalde, verboden zich op marktdagen tussen de mensen te begeven.

ZOEKEN NAAR DNA

In het depot van de Amersfoortse stadsarcheologen liggen 40 skeletten van het pestkerkhof bij de Sint-Rochuskapel, opgegraven in 2002. Eén hiervan is in 2016 gereconstrueerd voor de tentoonstelling *Cold Cases Amersfoort* (over modern onderzoek aan oude Amersfoortse skeletten): Aagje, een jonge vrouw die

rond 1640 aan de pest is gestorven. De tentoonstelling, en met name Aagje, trok de aandacht van Dr. Kirsten Bos, fysisch antropoloog en hoofd van de afdeling moleculaire paleopathologie bij het Max Planck-instituut for the Science of Human History in Jena (D.). In het kader van haar onderzoek naar het aflopen van epidemieën in Europa vroeg zij om DNA-monsters te mogen nemen van Aagje en haar mede-pestslachtoffers, op zoek naar DNA van de pestbacterie *Yersinia pestis*. Ook zal het 17e-eeuwse skelet van een man bekeken worden, dat werd aangetroffen bij de opgraving van het Lieve Vrouwekerkhof. Zijn markante botafwijkingen doen een pokkeninfectie vermoeden. Helaas moet het bezoek van Dr. Bos worden uitgesteld in verband met huidige uitbraak van het coronavirus. ●

De grafheuvel bij De Lichtenberg

In Amersfoort liggen vijf door het Rijk beschermde archeologische monumenten. Een hiervan is een grafheuvel in het Bergkwartier, uit de Late Steentijd of de Bronstijd. Dit Rijksmonument wordt binnenkort onderzocht door archeologisch bureau ARCHOL uit Leiden. Voor de ontdekking van de grafheuvel moeten we ruim 65 jaar terug in de tijd.

MUSEUM FLEHTE

door **SANNE BEUMER**

Het is maart 1954. Tijdens het bouwrijp maken van een groot terrein voor de bouw van ziekenhuis De Lichtenberg in het Bergkwartier wordt de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) gebeld. Er zijn drie 'gekke' heuvels gevonden, dus misschien is het goed om even te gaan kijken.

Archeoloog Modderman komt naar het hoogste punt van de Amersfoortse Berg. Het fantastische uitzichtpunt over de stad zal binnenkort plaatsmaken voor de hoogbouw van het ziekenhuis. Het hele terrein gaat op de schop en het oorspronkelijk reliëf zal voor een groot deel verdwijnen. Modderman gaat de drie heuvels af. Eén heuvel blijkt al te zijn verdwenen door de graafwerkzaamheden. De tweede is weliswaar door mensen opgeworpen, maar dat lijkt nog niet zo lang geleden, in de 19e eeuw, te zijn gebeurd. Mogelijk gaat het om een uitkijkheuvel.

GRAFHEUVEL

Maar de derde heuvel, op de hoek van de Utrechtseweg en de Hugo de Grootlaan, lijkt oud te zijn. Hij wordt om-

Amersfoort gezien vanaf de Berg. Op de voorgrond liggen waarschijnlijk de grafheuvels. Antonie Waterloo, ca 1650.

ringd door tien beuken, die in een ovaal zijn geplaatst. Bij de opgraving wordt, zoals gebruikelijk, de min of meer ronde heuvel in kwadranten opgedeeld, in vier gelijke 'taartpunten'. Deze worden laagsgewijs van boven naar beneden afgegraven, waarbij tussen de kwadranten damwandjes van ongeveer 50 cm breed blijven staan. Deze damwandjes, die samen een kruis vormen, zijn bedoeld om de opbouw van de grondlagen en van de heuvel goed te kunnen zien.

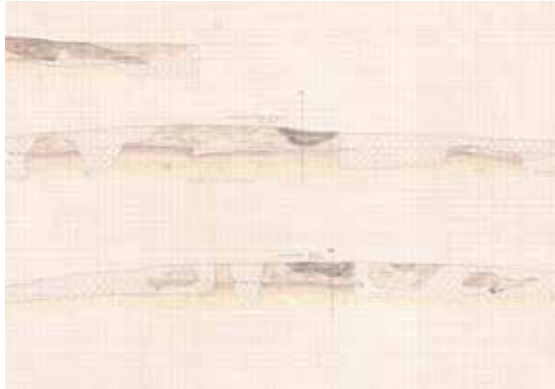
Al snel blijkt dat deze heuvel inderdaad een grafheuvel is, zo'n 5.000 jaar geleden opgeworpen bovenop een graf. De grafheuvel blijkt echter al behoorlijk aangetast door recente vergravingen en konijnengangen. Ook zitten talrijke boomwortels het onderzoek behoorlijk in de weg.

URNEN

De grafheuvel is 30 cm hoog en ongeveer 8 meter in doorsnede. Oorspronkelijk zal deze hoger zijn geweest, want 30 cm lijkt erg laag. Zoals altijd bij grafheuvels, is ook deze opgebouwd uit plaggen. Van het eerste graf, waarvoor de heuvel dus in eerste instantie is opgeworpen, ontbreekt ieder spoor. Wel worden door Modderman vier

zogenaamde bijzettingen gevonden: begravingen uit een latere tijd. Het gaat hier om crematiegraven, waarvan in drie gevallen de crematieresten in een urn lijken te zijn gestopt. Geen enkele urn is heel aangetroffen, waarschijnlijk veroorzaakt door de grootschalige verstoringen. De scherven zijn typisch voor het eerste deel van de IJzertijd (circa 800-300 voor Chr.). Nadat alle vier de kwadranten zijn onderzocht, laat Modderman ze weer aanvullen zodat de heuvel er weer uitziet zoals hij was aangetroffen. De damwand is dus blijven staan.

ROB, AMERSFOORT

Tekeningen van de doorsnedes van de grafheuvel bij de Lichtenberg uit 1954. Alle gearceerde vlakken zijn (recente) verstoringen.

BESCHERMD MONUMENT

De resterende damwand is de reden dat de heuvel in 1966 de status van beschermd Rijksmonument kreeg. Nog vele grafheuvels zouden volgen: in een paar decennia tijd worden ruim 600 Nederlandse grafheuvels door het Rijk beschermd. Daarbij is niet alleen de grafheuvel zelf beschermd, maar ook een zone van 10 meter rondom de heuvel. Deze zone werd destijds meestal niet meegenomen in de archeologische onderzoeken. Rondom de heuvel zelf kunnen echter greppels of palenkransen hebben gelegen. Ook is het mogelijk dat vlak bij de grafheuvels bouwwerken hebben gestaan.

Rechts: Booronderzoek door ARCHOL: eerste fase van het archeologisch onderzoek.

WWW.GOOGLE.NL/IMAPS

Het monument ligt bij de voormalige ingang van het inmiddels al weer gesloopte ziekenhuiscomplex. Dat betekent dat, in de loop van de tijd, een deel van die beschermde zone is afgesnoept voor de aanleg van de ingang. De grafheuvel zelf is nauwelijks herkenbaar. De afgelopen decennia kreeg begroeiing de kans en werd zelfs een 'parkje' aangelegd.

APPARTEMENTEN

Na de opening in 2013 van het nieuwe Meander Medisch Centrum konden zowel het oude Sint-Elisabethziekenhuis

De grafheuvel bij De Lichtenberg, 2009.

Sanne Beumer is beleidsarcheoloog bij het Centrum voor Archeologie.

als Ziekenhuis De Lichtenberg worden gesloopt. Op het terrein van De Lichtenberg zijn nieuwe huizen gepland. Net ten noorden van de grafheuvel komt een appartementencomplex te liggen, waarvan een deel binnen de beschermde zone van het Rijksmonument zal vallen.

De plannenmakers zochten contact met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE, opvolger van de ROB). Deze gaf goedkeuring aan de bouw van het appartementencomplex, mits er een archeologisch onderzoek zou plaatsvinden in de te verstoren beschermde zone. Nadat de RCE de onderzoeksresultaten uit 1954 nog een keer goed had bekeken, werd geconcludeerd dat het niet zinvol was om alleen dat kleine stukje van de beschermde zone te onderzoeken. Besloten wordt om het gehele rijksmonument te onderzoeken, dus ook de grafheuvel zelf. Immers van de opgegraven grafheuvel restte nog slechts de kruisvormige damwand van 50 cm en de latere begroeiing kan die ook nog verstoord hebben.

VELDONDERZOEK

Afgelopen februari werd de eerste stap gezet in het veldonderzoek. Met een boor van 7 cm in doorsnede en een kleinere guts werd door medewerkers van het bedrijf ARCHOL de bodemopbouw van de gehele zone onderzocht. Het doel was om de damwand te vinden.

Helaas leverde dat niet het gewenste resultaat op. De volgende stap is dan ook smalle sleuven te gaan graven. Dit onderzoek zal beginnen, zodra de omstandigheden

SANNE BEUMER

dat toelaten.

Hopelijk kan de damwand dan beter in kaart worden gebracht, zodat deze helemaal vrij kan worden gegraven en (opnieuw) kan worden onderzocht. Uiteindelijk is het doel de damwand en de gehele bescherm-

de zone laagsgewijs en al onderzoekend weg te graven. Het blijft dus nog even spannend, want is de damwand nog wel goed bewaard? En liggen in de beschermde omliggende zone nog sporen die met de grafheuvel te maken hebben? Ontwikkelingen en resultaten van het veldonderzoek zullen in een volgende *Kroniek* te lezen zijn. ●

Literatuur

Modderman, P.J.R.. 'Het onderzoek van enkele Brabantse en Utrechtse grafheuvels', BROB VI (1955), 44-65.

WIE IS AERNT VAN ZEVENDER?

Grafmysterie opgelost

In de 15e-eeuwse kapel van het Sint-Pietersgasthuis (in 1804 gefuseerd met het Bloklandsgasthuis) bevindt zich in de vloer een grafzerk. In de grijs-zwarte steen is een wapen uitgehakt met daaronder 'Aernt van Zevender, obiit die 28 octobr[is] 1628'. Eind 2017 begint onze zoektocht naar deze Aernt. Wie is hij en waarom bevindt zijn zerk zich in deze kapel?

door ANNEKE VAN DE LAAR
en LOUK LAPIKAS

Tijdens een restauratie in 1926 komt de zerk te voorschijn in het zand onder de vloer van de kapel bij de Mannenzaal. Er wordt geen melding gemaakt van de vondst van een skelet of een kist. Na de restauratie wordt de steen tegen een wand in de kapel geplaatst. In 1928 stelt Willem Croockewit, conservator van Museum Flehite, in het tijdschrift *De Nederlandsche Leeuw* een vraag over de (heraldisch) linkerzijde van het wapen. Hij krijgt daarop echter geen antwoord. De zerk wordt in 1983 toegeschreven aan een, niet genoemd, 'adellijk persoon'. Tijdens een volgende restauratie van de kapel in 1986 wordt de steen in de vloer gelegd, vóór in de kapel. Nog steeds is dan niet bekend wie Aernt van Zevender is.

Grafzerk van Aernt van Zevender.

VERSCHILLENDE GESLACHTEN

Zou onze Aernt verwant zijn met een adellijk geslacht Van Zevender en een geslacht Hey van Zevender? Ons onderzoek in de genealogische literatuur leverde niets op.

LOUK LAPIKAS

Maar in andere bronnen vonden we vier opeenvolgende generaties Van Zevender in 17e-eeuws Amersfoort. De reeks begint met Henrick van Sevender die in 1613 regent is van het Sint-Pietersgasthuis. Bij zijn huwelijk (1610) voor de Amersfoortse schepenen neemt Henrick

als getuige mee Aernt van de Wall; Henrick noemt deze Aernt 'zijn neef' uit Harderwijk.

VAN AMERSFOORT NAAR HARDERWIJK

In de archieven van Harderwijk ontdekken we dat deze neef Aernt de zoon is van Henrick Janse van de Wall en diens vrouw Beeltje Henricks van Sevener. Deze Beeltje blijkt een zuster van de in 1628 overleden Aernt van Zevender te zijn (zie schema).

De ouders van Beeltje en Aernt waren bekende Harderwijkers. Henrick Aertsz van Zevener was onder andere burgemeester en herbergier in 'De Hollandsche Tuyn' en zijn vrouw Beeltje waardin aldaar. In 1598 verklaart moeder Beeltje als weduwe voor schepenen van Harderwijk dat ze 'door hoge ouderdom haar goederen niet meer kan administreren' en daarom aan haar erfgenamen overdraagt. Deze zijn haar zoon Aernt, de kinderen van haar overleden dochter Beeltje (in leven eveneens waardin in 'De Hollandsche Tuyn'), zoon Joachim en dochter Aeltje.

GILDEMEESTER

In Harderwijk speelden leden van het geslacht Van Zevender gedurende meerdere eeuwen een vooraanstaande rol. Sommigen waren lid van het plaatselijke Sint-Jorisgilde, een broederschap voor onderlinge hulp en bedeling. Leden kwamen uit de handel en scheepvaart of waren 'goede, onbesproken burgers die geen handwerk deden'. Uit hun midden kwamen vele stadsbestuurders voort, onder wie Aernt van Zevender. Hij werd in 1569 toegelaten tot het Sint-Jorisgilde en was tussen 1600-1613 viermaal gildemeester. Aernt moet omstreeks 1545-1550 geboren zijn en heeft waarschijnlijk de Latijnse school te Harderwijk doorlopen. Vóór 1590 trouwde hij met Aeltgen Coops, dochter van Koep Gerrytsen, 'smyt te Putten'.

BRKD NR. 189/469

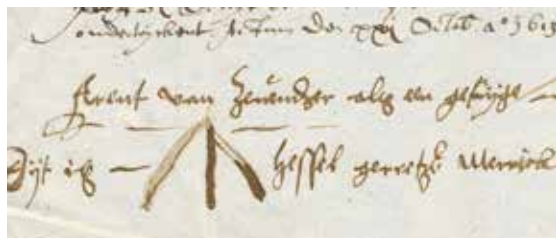

MAATSCHAPPELIJK BETROKKEN

Aernt en Aeltgen bewoonden in 1612 een huis bij de Olde Rosmolen te Harderwijk. Beiden waren maatschappelijk betrokken. Aernt was onder meer raad van Harderwijk en weesmeester van het Burgerweeshuis.

Uit schepenakten van Harderwijk blijkt dat hij voor zieken en stervenden testamenten opschreef en hun erfgenamen bijstond als magescheidsman (magescheid=boedelscheiding). De tekst op de Amersfoortse grafzerk 'Inter innocentes sit portio mea domine' (letterlijk ver-

Handtekening van Arent van Zevender onder een pachtcontract, 1615.

SANW 5004/277

taald 'Tussen de onnozelen zij mijn aandeel, Heer') duidt ook op een dienstvaardig karakter. Echtgenote Aeltgen zal als 'weesvrouw' ook taken in het Burgerweeshuis hebben vervuld. In 1592 heeft zij borg gestaan bij de benoeming van een stadsvroedvrouw, die 'ook vrouwen die aan de pest of andere besmettelijke ziekten leden diende te verlossen'. Aeltje wordt op 77-jarige leeftijd op 1 juni 1622 in Harderwijk begraven. Aernt is dan minstens zeventig jaar oud. Daarna komen we hem niet meer tegen in Harderwijkse of Amersfoortse bronnen. Uit de beschikbare akten wordt nergens duidelijk wat het beroep van Aernt was, maar zeker is wel dat hij geregeld werkte in de herberg, visrokerij en wijnkoperij van zijn ouders.

ANNEKE VAN DE LAAR

Henrick van Sevender op een regentebord van het Sint-Pietersgasthuis.

Burgerweeshuis te Harderwijk, 1609.

Louk Lapikas is fysicus en genealoog, Anneke van de Laar werkt in het Sint-Pieters en Bloklands Gasthuis en is 'erfgoedonderzoeker'.

ZOON HENRICK

Voor zover we weten hebben Aernt en Aeltgen één kind gekregen. Deze Henrick trouwde in 1610 met Dirckje, dochter van de Amersfoortse burgemeester Mr. Johan Jansz van Schoonhoven. In datzelfde jaar trad hij toe tot het Sint-Jorisgilde te Harderwijk. Een jaar later werd hij burger van de stad Amersfoort. Daar is hij onder meer dijkgraaf en heemraad, regent (1613) en gasthuismeester (1651) van het Sint-Pietersgasthuis geweest.

TERUG NAAR AMERSFOORT

Het onderzoek heeft veel informatie opgeleverd over Aernt en zijn familie, maar er blijft een aantal vragen onbeantwoord. Waarom bevindt de grafzerk van Aernt zich in de kapel? Heeft ook Aernt gewoond of gewerkt in het Gasthuis? In ieder geval zal zoon Henrick opdracht hebben gegeven voor de steen met de wapens van zijn ouders. Het wapen van Van Zevender heeft een omgewende gekroonde klimmende leeuw ter rechterzijde, die ook de grafzerk siert van Aernts zuster Beeltje in de Grote Kerk van Harderwijk. De herkomst van de wapenfiguren ter linkerzijde vraagt verder onderzoek. De identiteit van Aernt van Zevender is hiermee onduidelijk vast komen te staan, bijna vierhonderd jaar nadat zijn zerk in de kapel is geplaatst. Daarmee is hij in woord en beeld deel geworden van de eeuwenoude geschiedenis van het Sint-Pieters- en Bloklands-gasthuis. ●

'MASSAWONINGEN IN BESCHAAFDEN VORM'

Frisia-woningen 100 jaar!

In het Bergkwartier ligt een complex middenstandswoningen, dat opvalt door de hoog opgaande rieten kappen. In december 1920 werd begonnen met de bouw van deze architectonisch bijzondere middenstandswoningen. Een jaar later waren ze allemaal verhuurd. Met welk doel en door wie zijn ze gebouwd en wat is hun betekenis tegenwoordig?

door MAX CRAMER

Frisia-woningen.

Nog tijdens het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog vatten twee gepensioneerde heren, de leraar/journalist J.A. Bientjes en de hoge spoorwegambtenaar F.W.A.I. Morel, het plan op om een bouwvereniging op te richten. Het doel is om 'tegen matigen prijs (...) woningen in verhuur te geven, welke gelegen zullen zijn op goede stand en voorzien van alle gemakken die de moderne techniek ons bieden. (...) Ze zijn bedoeld voor ontwikkelden en beschaafden, waaronder ook b.v. gepensioneerden, die na inkrimping hunner inkomsten zo veel mogelijk op voet van beschaafde en ontwikkelde lieden willen blijven leven. (...) Ook zal er per blok woningen een dienstbode zijn voor het meer ruwer en zwaarder werk, de zogenaamde buitenboel, 't veggen van vloeren en 't kloppen van matten en kleden en

Afbeelding uit het tijdschrift *Wendingen*, 1920.

't regelmatig weerkerende geven van de zogenoemde groote beurten aan de kamer; zaken, die bezwaarlijk door de dames-bewoonster gedaan zal kunnen worden'.

PUBLICITEIT

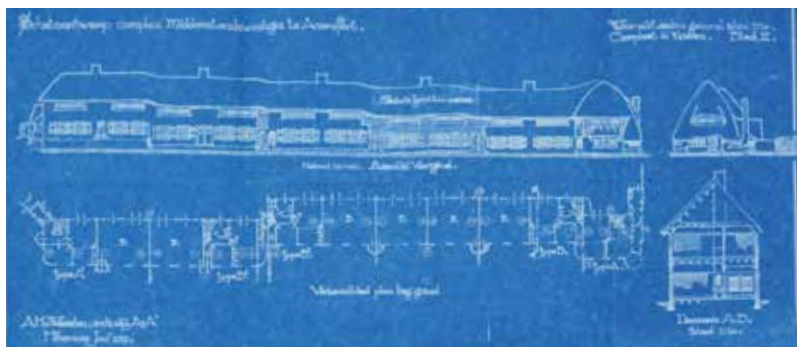
Op 6 maart 1919 ontvouwen de heren hun plannen in de *Amersfoortsche Courant*. Een architect is al gevonden in de persoon van Ary Henri van Wamelen. De door hem gemaakte tekeningen oogsten later, tijdens een tentoonstelling in 1921, alle lof. Deze waren 'te waarderen als sierkunst van onmisbare artisticeit'. De initiatiefnemers geven een circulaire uit en plaatsen in maart en april 1919 artikelen in bladen als *De Vrouw en Haar huis* en *De Hollandsche Lelie*. De reacties zijn veelbelovend, vooral uit het westen van het land reageren gepensioneerde ambtenaren, beroepsmilitairen en renteniers.

FRISIA

Ruim een half jaar later wordt op 30 oktober 1919 de bouwvereniging *Frisia* opgericht met als bestuursleden J.A. Bientjes (voorzitter), F.W.A.I. Morel (secretaris-penningmeester), Kapt. A.L. Berkhout, mej. M. Wittop-Koning en mevr. A.C. Roelants-de Waard. De vereniging vraagt en krijgt financiële steun en garantie van de gemeente. Wel moet, om de plannen te kunnen verwezenlijken, de beoogde huur flink omhoog, van fl.365,- naar fl.600,- per jaar. Ook de plannen voor een dienstbode sneuvelen noodgedwongen. De bestuursleden laten hun oog vallen op een terrein in het Bergkwartier, ten zuiden van de Barchman

Wuytierslaan, praktisch gelegen vlakbij de treinhalte Vlasakkers. Nadat in november 1919 de subsidiëring door het rijk is geregeld, kunnen de plannen worden vormgegeven. Op een tekening in het tijdschrift *Wendingen* uit 1920 worden de huizen door Van Wamelen aangeduid als 'communicatie woningen in een landelijke omgeving'. De plannen moeten nog worden aangepast omdat de afdeling Bouw- en Woningtoezicht de riolering als ontoereikend beoordeelt en de kapconstructie als te licht. Ook de afwezigheid van dakgoten wordt door de gemeente als een bezwaar ervaren.

ARCHIEF EEMLAND

LOVENDE WOORDEN

In september 1920 verschijnt een bericht in het *Amersfoortsch Dagblad/De Eembode* onder de veelzeggende titel 'Ende desespereert niet!', het devies van de vereniging. Hierin wordt lovend over de architect gesproken: 'Moet hier een naam genoemd worden, dan is het zeker dien van den Architect der Vereeniging, de heer A.H van Wamelen, wiens onvermoeide pogingen, wiens arbeid en wiens energie de Vereeniging dermate steunden, dat de moed er in bleef'. Het uitverkoren bouwbedrijf *N.V. Nederland-Gewapend-Beton en Bouwwerken* uit Nijmegen is ongetwijfeld door de architect aanbevolen, want deze firma verzorgde eerder de bouw van dertig door Van Wamelen ontworpen woningen in Nijmegen. Een jaar later, oktober 1921, zijn alle woningen gereed en verhuurd.

UITBREIDING

Nog een jaar later 'voltooit' Van Wamelen voor eigen rekening het tuindorp Frisia met twee blokken van respectievelijk vier en vijf koopwoningen. Het *Amers-*

Blauwdruk van Middenstandswoningen te Amersfoort
A.H.v.Wamelen - arch.dipl. A&A - Hilversum juni 1919.

Ary Henri van Wamelen (1885-1965).

Frisia- woningen direct na oplevering, 1921.

foortsch Dagblad/De Eembode van 14 augustus 1922 is lovend: 'Om een harmonisch geheel te verkrijgen heeft men het nieuwe Frisia als straatbeelddafsluiting aan het bestaande Frisiadorp doen aansluiten. (...) Het is een eerste slagen van middenstandswoningen als massabouw in aantrekkelijk beschaafden vorm'.

GEBREKEN

De jaren na voltooiing worden gekenmerkt door een groot aantal bouwtechnische gebreken, die voortkomen door de slechte kwaliteit van de toen beschikbare materialen. Ernstig zijn de problemen met de riolering en de lekkage van de daken. Deze mankementen kunnen onvoldoende worden verholpen en in 1925 staan 17 van de 41 woningen leeg. De problemen zijn zo omvangrijk dat een groot financieel beroep op de vereniging *Frisia* wordt gedaan. Dit leidt uiteindelijk in 1933 tot overdracht van de woningen aan de gemeente en opheffing van de vereniging. De huizen worden vervolgens door de gemeente te koop aangeboden. Deze mankementen schaden het aanzien van de architect, waardoor de positieve reacties op de achtergrond raken. Maar wie was eigenlijk deze bouwmeester?

ARCHITECT

Ary Henri van Wamelen werd op 7 juli 1885 in Den Haag geboren als zoon van een stalhouder. Omstreeks 1890 vestigde het gezin zich in Amersfoort, waar zijn

HISTORISCHE KRING BUSSUM

vader samen met J.A.C. Kleber de stalhouderij van D. Schimmel overnam, aan de Westsingel. Ary doorliep de lagere school en de M.U.L.O aan de Herenstraat en volgde tussen 1901-1904 met succes de opleiding voor bouwkundige aan de

Amsterdamse Kunstnijverheid- en tekenschool *Quellinius*. Zijn vorderingen waren in de *Amersfoortsche Courant* jaarlijks te volgen. In de daarop volgende jaren deed Van Wamelen praktijkervaring op bij de Amers-

ARCHIEF EEMLAND

foortse aannemer Klink en de architecten Van Schaik, Middelburg, Stuivinga (Zeist) en Verschuyl (Hilversum). Ondertussen behaalde hij zijn diploma aan de Amsterdamse Rijksacademie van Beeldende Kunsten. De nieuwe opleiding Voortgezette Hoogere Bouwkunst, in 1908 in het leven geroepen, besteedde veel aandacht aan schoonheidsleer, kunstgeschiedenis en architectonisch ontwerpen.

AMBTENAAR

In 1914 werkte Van Wamelen kort bij Publieke Werken in Den Haag en daarna bij eenzelfde dienst in Amsterdam, waar hij als opzichter-tekenaar werd aangesteld. Zo was hij verzekerd van een vast inkomen en kon hij in april 1915 trouwen met de Amsterdamse Alijda Catharina Maria Brass. Na Amsterdam solliciteerde hij in september 1916 naar een functie bij Publieke Werken in Hilversum. Hij werd daar aangesteld als adjunct-architect onder de net benoemde directeur W.M. Dudok. Zijn belangrijkste taak was het uitwerken van de door Dudok gemaakte schetsen, zoals het ontwerp voor een Raadhuis op de Kerkbrink.

Hotel en theetuin In den Dennen, Baarn, 1923.

PARTICULIERE COLLECTIE

Vanaf 1952 werkt Van Wamelen samen met de voormalige stadsarchitect van Amersfoort ir. C.B. Van der Tak aan de bouw van *De Terp*, de eerste serviceflat in Nederland aan de Mr. Th. Heemskerklaan in Amersfoort. Na enige tijd neemt Van der Tak het ontwerp over van de vijftien jaar oudere Van Wamelen, die zich nu volledig op het ontwerp van een woonhuis aan de Nassaulaan kan concentreren.

ZELFSTANDIGE

Dit werk beviel hem maar matig en Van Wamelen probeerde dan ook als zelfstandig architect vaste voet aan de grond te krijgen. Zo is bekend dat hij in die jaren voor de *Christelijke Werklieden Vereniging Maarten Luther* een aantal arbeiderswoningen ontwierp. Deze werden niet uitgevoerd, maar dit contact resulteerde in 1925 wel tot de bouw van een woningbouwcomplex aan de Latherusstraat in Amsterdam. In 1920 krijgt hij in Nijmegen zijn eerste grote opdracht. Bouwvereniging *Zonnewijk* vraagt hem dertig middenstandswoningen te ontwerpen. Het langgerekte bouwblok Javastraat 42-67 kenmerkt zich door een teruggelegen middendeel dat in de oksels wordt gesierd door halfronde houten erkers op de verdieping. Kenmerkend zijn de paraboolvormige dubbele entrees, de ingesnoerde hoeken, de rondboogdeuren, de houten luiken en de rijk versierde schoorstenen. Veel van deze details zijn ook bij de Amersfoortse Frisia-woningen terug te vinden.

Perspectief van het Raadhuis van Hilversum op de Kerkbrink, ontworpen door W.M. Dudok en getekend door A.H. van Wamelen, ca 1916.

WAARDERING

In vakkringen wordt met waardering over het werk van Van Wamelen gesproken. Dudok uit zich lovend over zijn tekensvaardigheid en ook Van der Tak is onder indruk van zijn architectuur. Ook op de tentoonstelling met werk van Amersfoortse architecten wordt, zoals gezegd, zijn artistieke wijze van tekenen geprezen. Architect De Klerk, het boegbeeld van de Amsterdamse School, vindt in 1921 dat het werk van Van Wamelen niet mag ontbreken op een door professor Wattjes samengestelde overzichtstentoonstelling van Nederlandse architectuur. Het is dan ook niet zo verbazingwekkend dat veel van de door Van Wamelen ontworpen panden en complexen een plaats op de monumentenlijst van het rijk of de gemeente hebben gekregen.

Woningbouwcomplex Javastraat, Nijmegen.

MONUMENTENZORG AMERSFOORT

EXPRESSIEVE STIJL

In deze periode start Van Wamelen een samenwerking met de Hilversumse architect J.H. Slot. In dezelfde expressieve bouwstijl als de Frisia-woningen volgen Restaurant *Groot-Kievitsdal* en Hotel en theetuin *In den Dennen* en een zeer markante villa in Baarn, waarvan de ronde vorm op een Afrikaanse hut is gebaseerd.

LIJST VAN WERKEN

1915-16	Amsterdam, Herengracht 295	Bouwkeet derde telefooncentrale
1916	Amsterdam. <i>ontwerp niet gebouwd</i>	Arbeiderswoningen Maarten Luther
1919	GM Amersfoort, Heinsiuslaan 45	Buitenwoonhuis
1920	SL Nijmegen, Javastraat en omgeving	Woningbouw Zonnewijk
1920	RM Amersfoort, Borgesiuslaan en omgeving	41 woningen Frisia
1921	Bussum, Vondelkwartier	26 woningen De Goede Woning
1922	RM Amersfoort, Borgesiuslaan 25-41	Twee blokken van 4 en 6 woningen
1923	Baarn, Hilversumschestraatweg 19	Restaurant <i>Groot Kievitsdal</i>
1923	Baarn, Soestdijkerstraatweg 173	Hotel met theetuin <i>In den Dennen</i> (1938 afgebrand)
1925	Amsterdam, Latherusstraat en omgeving	68 huizen en 2 winkels Prot. Woningbouw Vereniging
1925	Amersfoort, Utrechtseweg 2	Verbouw Hotel <i>De Witte</i>
1926	Oud-Leusden-Kerkweg	Kennelgebouw K.N.J.V.
1927	Amersfoort, Langestraat/Kortegracht	Verbouw/restauratie Hotel <i>De Poort van Kleef</i>
1929	GM Loosdrecht, Veendijk 8	Zomerhuis
1933	RM Baarn, Nicolaas Beetslaan 48	Villa
1936	Soest, Park Vredehof	Verbouw buitenverblijf Vredehof
1937	Amsterdam, Frederiksplein	Prijsvraag stadhuis – niet ingediend
1939	SL Leusden, Buurtweg 2-5	Landhuis
1942	Scherpenzeel- Dorpsstraat 156	Wederopbouwboerderij
1952	SL Leusden, Hoge Kleiweg 3	Landhuis

RM rijksmonument

GM gemeentelijk monument

GMP gemeentelijk monument in procedure

SL signaallijst

FRISIA-WONINGEN

Van Wamelen optimaliseerde in Amersfoort zijn eerdere Nijmeegse ontwerp door goed gebruik te maken van de ligging in een geaccidenteerd terrein. Door de afwisseling van pannen en riet en door het zichtbaar maken van de hoogteverschillen in de lange gevels ontstond een fantasierijke en expressieve architectuur. Hierin werd de Amsterdamse School verrijkt met invloeden van de cottagestijl en Gooise landhuisbouw. De hoog op-

Frisiawoningen

tijdens de bouw.

Foto uit *Bouwkundig Weekblad Architectura* 1921.

Max Cramer is architectuurhistoricus Monumentenzorg Amersfoort.

gaande rieten kappen lijken als het ware geboetseerd te zijn en bezitten een grote plasticiteit. Dit spreekt tot de verbeelding. Hierdoor zijn de Frisia-woningen nog steeds geliefd bij bewoners en architectuurliefhebbers. In december 1986 kreeg de wijk de status van gemeentelijk monument en in 2000 'promoveerde' het complex zelfs tot rijksmonument.

BUITENRUIMTE

Sinds 2007 vormen de Frisia-woningen een bijzondere enclave binnen het rijksstadsgezicht *Bergkwartier*. Hierbij richt de aandacht van de gemeente zich vooral tot het instandhouden van het aanzicht vanaf de openbare ruimte. Ook door de initiatiefnemers van de Vereniging *Frisia* werd dit belangrijk gevonden, want zij wilden de bekende tuinarchitecte Mien Ruys de gehele buitenruimte laten inrichten. Daarvoor was echter te weinig draagvlak bij de bewoners. Nu is het jammer dat niet bekend is welke boomsoort oorspronkelijk is geplant. De zwart-witfoto's uit deze tijd zijn in de winter genomen en tonen jonge bomen zonder blad. Deze zijn in de jaren vijftig/zestig door Japanse sierkersen vervangen.

EENHEID

Samenhang blijft voor deze lanen echter belangrijk. Vandaar dat de gemeente al in 1987 een kleuradvies voor alle woningen heeft gegeven: ramen en deuren glanzend donkergroen, de houten betimmering en luiken iets lichter, de scharnieren zwart en de kozijnen gebroken wit. Op dit moment bestaat bij sommige bewoners de wens voor strengere regels voor de binnentuinen vanuit het bestemmingsplan. Maar hier ontstaat een spanningsveld tussen overheidsbemoeienis en de vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van de eigenaren. Slechts door gezamenlijke inspanning zal de wijk ook in de toekomst tot de verbeelding kunnen blijven spreken.

Dankbaar is gebruik gemaakt van de inventaris op het archief van de Frisia-woningen, van de hand van Duck Zandbergen. Ook dank aan Annette Koenders (Monumentenzorg Hilversum) voor het beschikbaar stellen van het personeelsdossier van Van Wamelen. ●

Tegeltableaus van De Gruyter

De kruidenierswinkels van De Gruyter vielen op door hun chique inrichting met prachtige tegeltableaus. Die werden vervaardigd door de Koninklijke Plaatelbakkerij Zuid-Holland in Gouda en De Porceleyne Fles in Delft. Maar in de jaren zestig van de vorige eeuw raakte de formule van een kruidenier op de hoek verouderd. Het interieur viel ten offer aan de slopershamer. Ook in de Amersfoortse De Gruyter aan de Langestraat gebeurde dat. Maar een deel van een tegeltableau bleef bewaard.

door BURCHARD ELIAS

In mijn vorig jaar verschenen boek *Amersfoort in beeld. Zes eeuwen stadsgezichten* schreef ik in het bijschrift op blz. 178 dat de tegeltableaus van De Gruyter bij de sluiting van de winkel in 1963 kapot geslagen waren. Dat bleek onjuist. De kruidenierswinkel van De Gruyter op de hoek van de Langestraat en de Krankeledenstraat zou pas in de jaren zeventig verdwijnen. Maar bij de ingrijpende verbouwing van het pand in 1963 sneuvelden wel de tegeltableaus. Op één deel na. Dat had ik niet kunnen weten.

CHRISTIAN MÜLLER

Kiekie van het tegeltableau in Duitsland.

DE GRUYTER AAN DE MOEZEL

Het was de Amersfoorter Lex Hemels die mij hierop attendeerde. Hij schreef: 'Bij de Fa. P. de Gruyter was als bediende in dienst mevrouw Regina (Gien) Pasker uit Hoogland. Zij is indertijd getrouwd met Ansgar Müller, wijnhandelaar in Hatzenport (D-56332) aan de Moezel. Ansgar en Gien dreven aan de Oberstrasse 82 in Hatzenport een Gasthof en Weinstube en... in het trappenhuis van het gebouw is destijds een deel van de tegeltableaus uit de winkel van P. de Gruyter uit de Langestraat aangebracht'. Verder deelde hij mee dat Gien Pasker op 2 juli 1924 was geboren en op 17 april 2003 is overleden. Ansgar leeft nog steeds en is inmiddels 97! Zijn zoon Christian en dochter Sylvia runnen nu het bedrijf.

FOTO'S

Van Amersfoortse winkelinterieurs bestaan nauwelijks afbeeldingen. Het is dan ook heel bijzonder dat er wel foto's bewaard zijn van de tegeltableaus van De Gruyter, gemaakt door de bekende Amersfoortse fotograaf G.D.J. Kersten. Op de foto van het tegeltableau van de fabriek van De Gruyter in 's-Hertogenbosch is daarnaast een moeder met kind te zien. De afbeelding van dit tegeltableau is ontleend aan een schilderij uit 1658 van Pieter de Hooch (1629-ca 1684) in de collectie van de National Gallery in Londen. Opmerkelijk is dat op het Londense schilderij zij zich bevinden op de binnenplaats van een Delfts huis, terwijl zij op het tegeltableau echter op straat staan. Het is juist dit onderdeel dat Gien Pasker mee naar huis mocht nemen en dat later een plek kreeg in het Winzerhaus aan de oever van de Moezel.

ENTHOUSIAST

De Amersfoortse tableaus in de nieuwe winkel van P. de Gruyter waren vanaf 27 september 1919 te zien. *Het Amersfoortsch Dagblad/De Eembode* van 26 september schreef er al enthousiast over: 'Als men de ruime winkel betreedt trekken allereerst de bijzonder mooie tegeltableaux de aandacht. Natuurlijk hebben zij betrekking op de herkomst en behandeling van hetgeen ter verkoop wordt aangeboden. Een afwezigheid van kleden, gordijnen en andere stofcentra, afsluiting met glas en dergelijke hygiënische maatregelen, komen den verbruiker ten goede'. Ook de *Amersfoortsche Courant* van 27 september was vol lof over de nieuwe winkel van 'kruideniers- en grutterswaren'. Speciaal werd ook de 10%-korting genoemd. Als men fl.10,- aan kassabonnen inleverde kreeg men fl.1,- terug. Het zou door de jaren een specialiteit van De Gruyter blijven. Maar sommigen spraken in verband met dit kortingsstelsel van 'Piet [de Gruyter] den dief'.

BEHOUDEN TEGELTABLEAUS

Naast het tegeltabelau van Gien Pasker zijn er nog andere tegeltableaus in Amersfoort behouden gebleven. Zo bevonden zich in de collectie van Museum Flehite twee exemplaren uit de voormalige slagerij Visser aan

Tegeltabelaus uit de Amersfoortse De Gruyter. Op de linkerfoto rechts Moeder met kind, gefotografeerd kort voor de sloop, ca 1963.

Tegeltabelau uit slagerij Visser, Nieuwstraat 4.

Tegeltabelau in het portiek van Havik 37, circa 1900.

Burchard Elias is voormalig directeur van Museum Flehite.

de Nieuwstraat 4. Eind jaren zeventig werd mij gevraagd voor de gemeente deze twee tegeltableaus te taxeren; zij bevonden zich nog in de voormalige slagerij. Op mijn vraag waarom zij niet aan het museum werden geschonken, bleek daar niet aan gedacht te zijn. Maar toen het museum belangstelling bleek te hebben werd daar positief op gereageerd. In april-mei 1978 werden de tegeltableaus verwijderd en op een nieuwe ondergrond geplaatst. Daarna kregen zij een plaats in de garderobe van het museum.

Op het ene tableau staan koeien en op het andere een slager die een koe koopt. Ze zouden begin vorige eeuw ontworpen zijn door Léon Senf (1860-1940), naar schilderijtjes van Joost Thoof (1844-1890), beiden werkzaam bij De Porceleyne Fles in Delft. De vrouw van slager C.J. Visser was uit Delft afkomstig en de tegeltableaus zouden een huwelijksgevenk zijn geweest.

IN DE STAD

Ook in de binnenstad zijn nog twee tegeltableaus te zien. In het portiek van Lavendelstraat 2 is een slager afgebeeld met een schotel vleeswaren en omringd door varkens. Het tableau uit 1903 werd vervaardigd door de Faience en Tegelfabriek Holland uit Utrecht. Deze firma leverde rond 1900 ook het tegeltabelau in het portiek van Havik 37. De planken met boeken waren zeer passend voor boekhandel H. Wolters die ook behangspapier en religieuze artikelen verkocht. ●

De Amersfoortse hinderwetvergunningen

Hinderwetvergunningen vormen een belangrijke bron voor onderzoek naar de geschiedenis van lokale bedrijvigheid. De bij Archief Eemland bewaarde Amersfoortse vergunningen over de periode 1875-1993 worden momenteel door een team van vrijwilligers nauwkeurig beschreven, waardoor ze op termijn optimaal toegankelijk worden.

door DIRK STEENBEEK

In 1875 werd in Nederland de Fabriekswet ingevoerd, nadat bij de overheid het besef was ontstaan dat bedrijven en fabrieken een gevaar konden vormen voor omwonenden. De nieuwe wet beschermde mensen tegen gevaar, schade of hinder die kon ontstaan door de oprichting, wijziging of uitbreiding van een zogenaamde 'inrichting'. Dat kon vanzelfsprekend een fabriek zijn, maar ook een smederij, een drukkerij of een ander bedrijf waarin met behulp van bijvoorbeeld een stoommachine of een 'petroleummotor' iets werd geproduceerd. Ook een opslagplaats voor buskruit, benzine, een chemische grondstof of zelfs voor 'lompen en beenderen' kon vanaf dat moment niet zonder vergunning gebouwd of uitgebreid worden. De vergunningen werden verleend door het College van B&W van de gemeente waar de inrichting zou komen. Zij waren ook verantwoordelijk voor de controle op de naleving van de vergunning. Zowel bij de oprichting als bij een latere wijziging of uitbreiding was een vergunning noodzakelijk. De aanvraag voor een vergunning moest in principe vergezeld gaan van een bouwtekening of plattegrond van het bedrijfspand, waarop de locatie van het vergunningplichtige onderdeel (bijvoorbeeld een machine, stoomketel of een schoorsteen) was aangegeven. In 1993 werd de Hinderwet vervangen door de Wet Milieubeheer.

INDEX

De Amersfoortse hinderwetvergunningen zijn vanaf 1875 bewaard gebleven. Ze waren tot voor kort uitsluitend toegankelijk via een onnauwkeurige index waarin geen onderscheid werd gemaakt tussen de originele vergunningen en de eveneens bewaard gebleven concept-vergunningen. Die concepten waren opgesteld door de Dienst Gemeentewerken en dienden als advies

aan het College bij de vergunningverlening. Ze komen weliswaar voor vernietiging in aanmerking, maar zijn bij Archief Eemland tot nu toe deels bewaard gebleven. In de bestaande index zijn de vergunningen summier beschreven, maar de bij de vergunningaanvraag meegeleverde bouwtekeningen en plattegronden zijn onbeschreven gelaten.

INTERESSANTE BRON

Ondanks het feit dat de vergunningen nog niet optimaal toegankelijk zijn, worden ze veelvuldig geraadpleegd. Ze vormen een interessante bron voor onderzoek naar de geschiedenis van de lokale bedrijvigheid en naar al dan niet verdwenen bedrijfsgebouwen, maar ook naar eventuele bedrijfsgerelateerde bodemverontreiniging. In zo'n geval kan in de hinderwetvergunningen gezocht worden naar de oorsprong, aard en mogelijke omvang van de verontreiniging. Zo kunnen wellicht vragen worden beantwoord over eventuele aansprakelijkheid.

ZEEPFABRIEK DE DUIF

Hoewel dit project nog maar kort geleden is gestart, zijn de vrijwilligers al op verschillende interessante

Zeeppabriek De Duif na de ontploffing in 1902.

ARCHIEF EEMLAND

vergunningen gestuit, zoals die voor de stichting en uitbreiding van Zeepfabriek *De Duif* van Christoffel Pleines. Deze fabriek werd in 1889 opgericht buiten de Koppelpoort. In 1896 verhuisde de het bedrijf naar de hoek van de Korte Bergstraat en de Vlasakkerweg. Daar zorgden de verwerking van brandbare stoffen zoals palmolie voor 'walgelijke uitdamping' en brandgevaar. Wat dat betreft was het niet verwonderlijk dat de fabriek in 1902 door brand werd verwoest.

Een hinderwetvergunning voor een nieuwe fabriek op dezelfde plaats werd geweigerd, omdat omwonenden hier met succes bezwaar tegen aantekenden. Ook de Amersfoortse Openbare Gezondheidscommissie en gemeentearchitect Willem Kam adviseerden vanwege het brandgevaar negatief over herbouw. Nog datzelfde jaar verhuisde het bedrijf naar een stuk lege heide in wat nu Den Dolder is.

Luciferdoosje met daarop de luciferfabriek aan de Kleine Koppel.

het Smallepad had ontworpen. Bij de betreffende hinderwetvergunning is een prachtige en gedeeltelijk ingekleurde ontwerptekening van het complex bewaard gebleven. Het was een voor Amersfoortse begrippen indrukwekkend complex, maar niet zo groot als de afbeelding van de fabriek op hun luciferdoosjes deed vermoeden.

SUCCES EN FUSIE

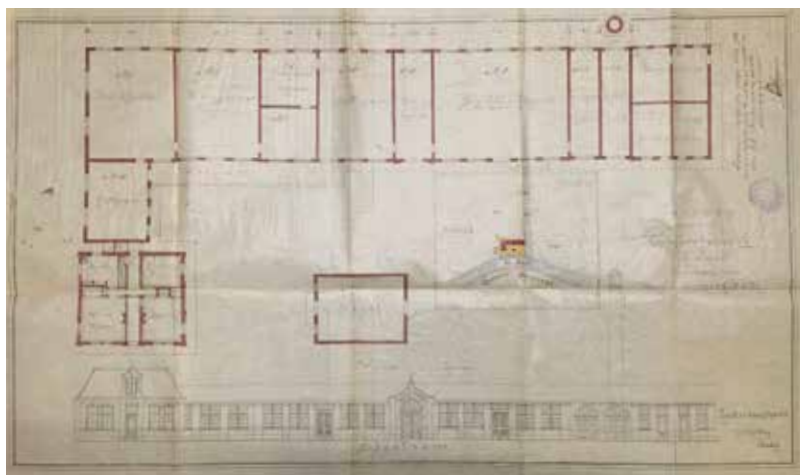
De *Stoomluciferfabriek De Eem* zoals de officiële naam luidde, was vanaf het begin van de productie in 1883 een doorslaand succes. De 80 werknemers maakten volgens een verslag van de Kamer van Koophandel in dat jaar maar liefst 50.000 doosjes lucifers per week. Al in 1886 moest de fabriek daarom uitgebreid worden, waarbij het hoofdgebouw gedeeltelijk van een tweede verdieping werd voorzien. Maar om onbekende redenen was dat succes van korte duur. Medeoprichter Adriaan van der Valk verliet in 1886 het bedrijf en eind 1887 werd de productie beëindigd. Het bedrijf fuseerde met andere luciferfabrieken en ging verder onder de naam *NV Verenigde Nederlandse Lucifersfabrieken Eindhoven* (VNLF), die het merk *De Molen* voerde.

WARNER-JENKINSON

In het leegstaande fabriekscomplex werd een kleurstoffenfabriek gehuisvest, die onder verschillende namen heeft geopereerd maar tenslotte onder de naam Warner-Jenkinson in 2001 definitief de deuren sloot. Sindsdien is in dit oudste nog bestaande fabriekscomplex van Amersfoort geen industriële activiteit meer. Tegenwoordig is het de thuisbasis van een collectief dat werkt onder de naam De WAR, en dat creatieve initiatieven ontplooit op het raakvlak van cultuur, techniek, innovatie en duurzaamheid. In 2017 is het complex door de gemeente Amersfoort verkocht aan een projectontwikkelaar, die het terrein opnieuw gaat ontwikkelen, waarbij het onder andere een woonbestemming krijgt. Ook moet er ruimte komen voor creatieve bedrijven die wellicht onderdak krijgen in de oude bedrijfsgebouwen. Gebouwen die een zeldzaam en tastbaar bewijs vormen van Amersfoorts vroegste industriële verleden.

De beschrijving van Amersfoortse hinderwetvergunningen, inclusief de bijbehorende ontwerptekeningen over de jaren 1875-1993 gaat naar verwachting anderhalf jaar duren. ●

Ontwerptekening van fabriekscomplex *De Stoomluciferfabriek De Eem*, architect G.B. Salm, 1881.

LUCIFERFABRIEK

Een andere bijzondere vergunning betreft de oprichting van een luciferfabriek aan de Kleine Koppel. De uit Amsterdam afkomstige Jan Barend Beuker en Adriaan van der Valk kochten in 1881 voor dat doel een terrein aan de Eem. Het was de eerste chemische industrie in Amersfoort en de fabriek kon uiteraard alleen gebouwd en in gebruik genomen worden na verlening van een hinderwetvergunning op 3 oktober 1881. Over de locatie was nagedacht: omwille van de veiligheid lag de fabriek ver buiten de stad die toen nog zijn middeleeuwse omvang had. De ligging aan de Eem maakte bovendien transport over water mogelijk.

HET COMPLEX

Het fabriekscomplex bestond uit een bedrijfsgebouw met een stoomketel en twee stoommachines, een kantoor annex bedrijfswoning en een laboratorium. Een hoge schoorsteen markeerde al van verre de locatie. De fabriek werd ontworpen door de Amsterdamse architect Salm, die ook de Phoenixbierbrouwerij aan

Dirk Steenbeek is senior collectiebeheerder van Archief Eemland.

Ooggetuigen

Dit jaar vieren en herdenken we 75 jaar vrijheid. De laatste ooggetuigen die nu nog leven waren toen tieners, die oorlog en bevrijding bewust meemaakten. Hun verhalen willen wij graag horen, omdat het die tijd zo dichtbij brengt. Ook al zijn hun herinneringen gekleurd door de tijd. Door de telefoon sprak ik met Liesbeth Vlaanderen-Bonnet en Co van Nimwegen.

door JOANNE FOKKEMA

LIESBETH VLAANDEREN-BONNET

Liesbeth werd in 1927 geboren in Nederlands-Indië, maar kwam als jong meisje naar Nederland. In Amersfoort woonde zij aan de Jacob Catslaan op de Berg bij twee dames, die meer kinderen uit Indië in huis hadden. Hoe zij het begin van de oorlog herinnert? 'Ik zat op de lagere school, in de zesde klas. Ik herinner me nog de stem van koningin Wilhelmina op de radio. En dat ik dacht: moet ik nu naar school? Maar ik ben wel gegaan, om mijn kastje leeg te maken. Ik moest ook nog boeken brengen naar twee vriendinnetjes aan de Prins Frederiklaan, maar zij waren verdwenen; ik heb ze nooit meer teruggezien. Ik kon daar gewoon naar binnen lopen en heb de boeken op het bed gelegd.'

EVACUATIE

De 'rust' was van korte duur en de evacuatie naar Noord-Holland, naar Hensbroek volgde op zondag 12 mei. 'Midden in de nacht stonden we buiten en moesten we naar het station lopen. In mijn koffertje zaten alleen wat zomerkleren. Ik heb een brief geschreven over de evacuatie. Het is een heel verslag van de reis en van alle belevenissen. Op de boerderij sliepen we op strozakken. Er was een brede sloot en een bootje, dus we gingen punteren. We wisten niet wanneer we weer thuis zouden zijn, dus lieten we het konijnenhok open. Toen we na een week weer terugkwamen waren de beestjes er nog.'

AANPASSEN

'Wat hebben kinderen een enorm aanpassingsvermogen! Natuurlijk waren we met de oorlog bezig; niet als angsthazen – helemaal niet – maar het was je wereld.

Daar leefde je in. Verder werd hier regelmatig gebombardeerd. Bij het station. Er werd ook regelmatig geschoten met afweergeschut. Dan kwamen de Tommies over en daar werd op geschoten. En je had die Duitsers die door de straten marcheerden en liederen zongen. Gek, als kind ben je heel nuchter.'

Liesbeth Bonnet,
16 jaar, 1943.

LIESBETH VLAANDEREN-BONNET

HONGERWINTER

Haar herinneringen aan de hongerwinter: 'Al die hongerlijders kwamen de Utrechtseweg afzakken. Het zag zwart van de mensen. Af en toe lag er een dode op een kar.' De 17-jarige Liesbeth werkte in een gaarkeuken op de Berg. 'Ik stond binnen soep op te scheppen. Het was de meest smerige soep die je kunt voorstellen. Een soort slootwater. Af en toe dreef er een pleister in. Er werd ook ge-

bedeld, bijvoorbeeld om een aardappel. Boeken gingen de kachel in, alles om te overleven. Nu heb je dat idiote hamsteren. Dat kon toen helemaal niet, in winkels met een toonbank. Je moest van alles verzinnen met eten. We maalden graan in de koffiemolens. Zo was je altijd aan het rommelen. Je kwam helemaal niet aan vervelen toe. Op afgeschermden plekken werd vanaf januari 1945 *Zweeds wittebrood* gedropt. 'Dat was helemaal geen brood,' legt mevrouw Vlaanderen uit, 'maar meel. Dat ging naar bakkers die er prachtige witte broden van bakten. Die geallieerde vliegtuigen vlogen heel laag. Je kon ze zien vanaf het balkon. Net als de Duitsers in de beginnendagen.'

HOKI POKI

Het moment van de bevrijding weet Liesbeth nog goed. 'Mijn beste vriendin en ik stonden bij de spoorwegovergang bij de Utrechtseweg bij het Ponlijntje. Daar kwamen de geallieerde tanks voorbij. Het feest was vooral in het centrum. Op de Regentesselaan stonden wel doedelzakspelers om de mensen wat op de fleuren. Wij dansen de hoki poki. Dat leerden we van de geallieerden: *Put your left hand in, put your right hand out*. Maar toch was de oorlog nog niet echt voorbij, vertelt ze. 'De moeder van een vriendin is doodgeschoten op 5 mei, in de Utrechtsestraat. Zij ging een boodschap doen, is geraakt en gedood.'

BRAND

'De Canadezen woonden op de Berg, in de villa's waar eerst de Duitsers in hadden gezeten. Zij kookten op vreemde kooktoestellen. Het een na het andere huis met een rieten dak vloog in brand door overslaande vonken. Aan de Tesselschadelaan, de Huygenslaan. Volgens mij

waren de geallieerden er nog wel een tijdje, gezien de villa's die in brand vlogen.'

ONDERWIJS

Liesbeth zat tijdens de oorlog op de HBS aan het Thorbeckeplein. 'Ik ging gewoon naar school; we hadden een NSB-leraar Duits. In de hongerwinter was er geen school. Ik geloof, dat de Duitsers het gebouw hadden ingepikt. Na de oorlog kreeg de HBS een nieuwe directeur: meneer Leopold, die in het verzet had gezeten. Een van de leraren, meneer Melchior, vertelde hoe je een oorlog kon overleven. In 1946 moest ik HBS-examen doen en in september ben ik gaan studeren en uit Amersfoort vertrokken.'

LIESBETH VLAANDEREN-BONNET

Liesbeth (r.) met haar beste vriendin Riet, april 1946.

TEKORT

'In de oorlog en daarna waren er problemen met kleding. Er was alleen iets te koop met textielpunten. Er waren wel huisnaaisters. Die konden altijd nog wel iets in elkaar flansen. Dat heeft nog wel een tijd geduurd. Later kwam de 'New Look', wijde rokken en mooie wollen stoffen. Dat was twee of drie jaar na de oorlog.' Uiteindelijk was textiel pas vanaf 1949 weer gewoon verkrijgbaar en niet meer 'op de bon'.

CO VAN NIMWEGEN

Co (1926) woonde met zijn ouders en twee broers in het centrum, op de hoek Bloemendalse Binnenpoort en Muurhuizen, de *Horlogerie*. Wat weet hij nog van de oorlog? 'Alles. En heel bewust. Mijn vader was horlogemaker en had klanten in Hoogland en Spakenburg. Die boeren hadden lang nog wel te eten. De zaken gingen door,

ARCHIEF EEMLAND

Canadese pantserwagen onder aan de Utrechtseweg, 7 of 8 mei 1945.

want iedere boerenzoon of knecht moest om 6 uur melken. Een kapot horloge was de volgende morgen klaar voor twee flessen melk. Het was allemaal ruilhandel. Geld telde niet.'

Advertentie van de *Horlogerie van vader Van Nimwegen, De Amersfoortsche Courant*, 2 juli 1941.

ONDERGEDOKEN

'Ik heb 5 jaar op de HBS aan het Thorbeckeplein gezeten. Soms haalden de Duitsers jongens uit de school om treinwagons te lossen. Dan hoorde je in de school: 'Wegwezen'. Tijdens het laatste oorlogsjaar zat ik met mijn broer thuis ondergedoken in een voormalige 'water- en vuurnering' bij ons naast het huis, *De Roetsack*. Als er maar een razzia dreigde, dan doken we in onze schuilplaats. Vanaf september '44 tot de capitulatie zat ik veelal binnen. De meisjes van de HBS brachten en haalden mijn huiswerk op. Ze vertelden de laatste nieuwtjes en rookten een sigaretje.'

KERSTGANS

Ook de heer Van Nimwegen herinnert zich de Hongerwinter. 'Voor Kerst ging ik met mijn broer naar Hoogland voor aardappelen. We moesten ze zelf uit de kuil halen, terwijl de boerin een middagdutje deed. Er liepen ganzen op het erf. We hebben gauw een gans de nek omgedraaid en in de aardappelzak gestopt. De vogel werd gebraden in de bakkersoven van bakker Vreeswijk aan de Bloemendalsestraat. De bakker kreeg natuurlijk ook een stukje gans. Voor wat hoort wat.'

'NIET BEST'

'De hongertochten uit het westen naar het oosten kwamen door Amersfoort. Je zag een man of vrouw achter de handkar met dode kinderen erop; of omgekeerd. Dat liep de hele dag. Een lange stoet over de Utrechtseweg door de Langestraat richting Kamperbinnenpoort. De huidige wegen waren er nog niet. Maar er waren ook mensen op de terugweg. Dit was niet best! Het was een drama, dat duurde tot de bevrijding.'

CANADEZEN

'En toen trokken de Canadezen over de Hogeweg naar Utrecht en Amsterdam. Ze dachten dat ze snel naar huis konden, maar dat viel tegen. Ze waren vlak bij ons ingekwartierd in pension Sint Jozef aan de Weverssingel. Daar woonden eerst oudere, ongehuwde dames. Mijn vader ging daar iedere maandag om 9 uur naar toe om de klokken op te winden. Ook tijdens de oorlog, totdat ook daar geen eten meer was. De Canadezen konden er zo intrekken, in het lege pension: het werd een wachtruimte voor de Canadese politie.'

Duits IJzeren Kruis en Canadese baretspeld, 'oorlogssouvenirs' van Co van Nimwegen.

VERTIER

'Die jongens verveelden zich. Daarom zette mijn moeder stoelen en tafeltjes op de binnenplaats, de koffiepoot klaar en de poort open. De Canadezen hadden de koffie. Er zaten soms wel dertig jongens bij ons op de plaats. De geallieerden lieten ook hun horloges maken bij mijn vader. Pa had kleine kristallen reukflesjes met zilveren sluitingen, die erg gewild waren. In ruil kreeg mijn vader sigaretten en sterke drank, zodat hij ruilmateriaal had. Toen de Canadezen weggingen kreeg ik een baretspeld met het wapen van het Canadese Provoostkorps, de militaire politie. Een mooi souvenir.' Een andere herinnering is het Duitse IJzeren Kruis waarvan de eigenaar was gearresteerd: 'Zijn jas hing over een stoel. Het IJzeren Kruis heb ik ervan afgehaald.'

ONDERKOMEN

'Langzaam werd het leven georganiseerd. Er was veel verwoest, maar de mensen moesten wel ergens wonen. Je kon wel een huis kopen, maar mocht er niet in wonen. Mijn meisje – dat ik na de oorlog leerde kennen – was ongelooflijk pienter. Zij had een woonvergunning van de gemeente. Dat was bijzonder, want alleen als je twee kinderen had kreeg je die vergunning. Intussen woon ik nu 63 jaar aan de Jacob Catslaan. 'Toen we hier kwamen werd nog gebouwd aan het oude Lichtenberg Ziekenhuis. Verder was het hei en bos. Het was één grote speeltuin voor de kinderen. Nu komt er weer een nieuwe wijk. Dat is het leven. Er gaat iets weg en er komt iets bij.'

Tot slot zegt de Co van Nimwegen het nog een keer: 'Ik kan vertellen hoe het was: de hongerwinter, de oorlog. Je kunt het opschrijven. Maar de lugubere stemming, de toestanden van toen en die intense angstige sfeer... die is niet te omschrijven.' ●

In Museum Flehite vertellen andere ooggetuigen hun verhalen, die zij noteerden in hun dagboeken. Foto's van Archief Eemland en voorwerpen uit de museumcollectie vormen de illustraties. In zaal 8, *Ooggetuigen van de Oorlog* (permanente expositie) en zaal 9, *Eindelijk vrij*.

Joanne Fokkema is vrijwilliger bij Museum Flehite en redactielid van de *Kroniek*.

DE SCHENKING

Werk van Bertus Hylkema

door ALBERT BOERSMA

WILLEM ODERKERK

Ineke wel wat. Aanvankelijk woon- den zij alleen in het voorste deel, maar later hadden ze het hele pand tot hun beschikking. Op de grote zol- der had Bertus zijn werkplaats, waar hij als 'Ivoor, Been- en Houtsnijder' werkte. In 1961 schreef Bertus het boekje *Beensnijwerk*: gebruiksvoor- werpen zoals naalden, speerpunten, harpoenpunten maar ook amuletten, vruchtbaarheidsbeeldjes en sieraden worden al sinds de prehistorie uit been en hoorn gesneden. Bertus was als zoon van een slager én beensnij- der goed bekend met botten en beenderen.

De Collectiecommissie van de OVF/ Museum Flehite wilde graag een ty- perend werk van deze Amersfoortse kunstenaar in de museumcollectie opnemen. Hiervoor werd contact ge- zocht met dochter Marike. Zij wilde wel een kunstwerk van haar vader schenken aan het museum. Bertus maakte het ensemble voor een goe-

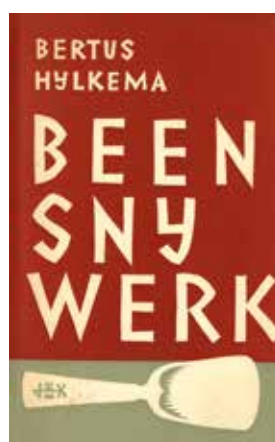
De familie Hylkema en de Volmolen naast de Koppelpoort waren ruim een halve eeuw nauw met elkaar verbonden. Hier werd in de 17e eeuw wol ge- veld, in grote kuipen met wol, zand, kokend water en urine, zodat de lakense stof waterafstotend werd. Vanaf 1953 werd de Volmolen bewoond door de kunstenaar Bertus Hylkema, zijn vrouw Ineke en hun dochters Marike en Rixt. Bertus had er zijn atelier tot zijn overlijden in 2004. Zijn vrouw Ineke bleef er wonen tot haar dood in 2017.

Bertus, een geboren Fries, studeerde aan de Kunst- nijverheidsschool in Amsterdam (voorloper van de Gerrit Rietveld Academie). Hij woonde met Ineke in een hofje aan de Prinsengracht, waar ook een zoon van de Amersfoortse burgemeester Molendijk woon- de. Hij vertelde dat zijn vader kunstenaars wilde huisvesten in monumentale panden. De Volmolen bij de Koppelpoort was zo'n plek: dat leek Bertus en

Hanger, oorbellen en ring, ivoor in gouden montuur.

Boekje uit 1961.

Albert Boersma is buurtgenoot van de familie Hylkema en lid van de Collectie- commissie.

de bekende, een grote forse vrouw: bij haar paste dit werk precies, aldus doch- ter Marike. Na het overlijden van de eigenaresse kwam het werk weer bij de familie terecht. Antiquair en huis- vriend van de fami- lie Hylkema, Willem Oderkerk, stelde de

waarde vast en Joep Meeuwse van Mateloos Plexiglas Bewerking uit de Krommestraat, ook een goede vriend van de familie, maakte een prachtig display. Zodat de uit ivoor gesneden ring, oorhan- gers en hanger, in 24 karaat goud gezet, nu goed te exposeren zijn. ●

DE FASCINATIE VAN...

Henk Schipper

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe zij zich inzetten voor het Amersfoortse erfgoed.

Henk Schipper is sinds enkele jaren binnenvader in de Mannenzaal anno 1907 en actief als voorzitter van de Stichting Levende Historie.

” In 1949 geboren te Santpoort, werd ik na de kweekschool leerkracht in het basisonderwijs. Omdat ik van mijn vader het gevoel erfde iets te moeten betekenen voor mensen met een handicap, volgde ik daarnaast een MO-opleiding pedagogiek. Met die kennis op zak maakte ik de overstap naar de orthopedagogische behandeling van jongeren met een lichte verstandelijke beperking bij Groot-Emaus te Ermelo. Na afronding van een doctoraal examen kon ik daar volledig behandelaar zijn.

Mijn gezin vestigde zich in Hoevelaken, dus niet ver van mijn werkplek. Maar óók niet ver van Amersfoort, waar we zeer gecharmeerd van raakten. Zelfs toen we ons na 35 jaar Hoevelaken voor korte tijd in Baarn vestigden, bleef die verknochtheid. Op een bepaald moment stapte mijn vrouw in de opleiding tot stadsgids bij het Gilde en bij de volgende ronde twee jaar later volgde ik haar. Ondanks andere hobby's, zoals het bespelen van hobo en saxofoon, nam mijn enthousiasme voor Amersfoort alleen maar toe. Ik was al enkele jaren acteur-muzikant bij Teatro Obstinato, dat in zogenoemde maskerspelen muziek en toneel combineert.

Op zekere dag attendeerde mijn vrouw mij op een advertentie voor vrijwilligers bij de Stichting Levende Historie. Mijn interesse in geschiedenis vlamde op: ons lidmaatschap van de Oudheidkundige

Vereniging Flehite hielp daarbij. Ik mocht in de huid kruipen van binnenvader Hartering in de unieke Mannenzaal van het Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis aan de Westsingel. Nog steeds bootsen we daar het leven na van 1907, het laatste jaar dat het oude gasthuis in gebruik was. In het toeristenseizoen komen daar talloze bezoekers langs! Het blijkt dan nog een hele kunst om écht in je rol van toen te blijven. Ook op een andere plek vindt hele mooie levende historie plaats, namelijk in het Burgerweeshuis aan de Zuidsingel. Daar wordt het jaar 1600 nagebootst met weeskinderen en hun opvoeders. Uiteraard horen ook hun bestuurders, de regenten, bij het verhaal. Het Burgerweeshuis was van begin 17e eeuw tot 1929 gevestigd in het oude kloostercomplex de Mariënhof, dat in 2017 gekocht is door Restauratiebedrijf Van de Burgt & Strooij. De regentenkamer en zolder bleven evenwel eigendom van Stichting Het Burgerweeshuis en wij mogen er nog steeds spelen. Inmiddels echte Amersfoorter, ben ik sinds enige tijd voorzitter van de Stichting Levende Historie. Ons team heeft de ambitie meer situaties uit het verleden na te spelen, zoals we dat ooit deden bij de middeleeuwse Bartolomeusmarkt op de Hof. ●

Ook rolspeler worden bij Levende Historie?
mail@levendehistorie.nl

Ruud Hopster, *Waar gebeurd: verhalen uit Hoogland in de negentiende eeuw* (Hoogland, Historische Kring Hoogland, 2019), geen isbn, 288 pp, €20. Vijftig verhalen over ware gebeurtenissen uit het verleden van Hoogland, niet alleen uit de 19e maar ook 20e eeuw. Vooral gebaseerd op het archief van de gemeente Hoogland.

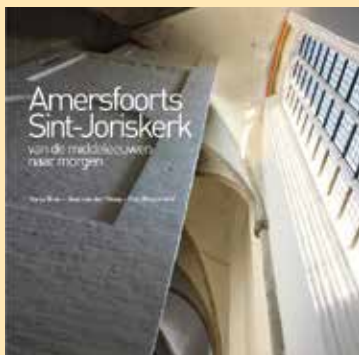

E.J. Vinkhuizen, *Nicolaas Hendrik Arkema (1890-1963) een biografie en tijdsbeeld* (Fama maçonnieke uitgeverij, 2018), geen isbn, 86 pp, prijs onbekend. Arkema was arts, beroepsmilitair en zat midden vorige eeuw in de Amersfoortse gemeenteraad. Hij heeft veel voor de Vrijmetselarij betekend.

W. Pauwelussen, *Valse start: hoe de jeugdzorg mij vormde tot actieleider in de hippietijd* (Soest, Boekscout, 2018), isbn 9789402245189, 214 pp, €21. De schrijver wordt in 1965 geplaatst in Zandbergen. Door wat hij daar meemaakt wordt hij gevormd tot protestleider.

J. Bom, *Prins Willem III kazerne Amersfoort : van ontstaan tot verdwijnen* (Amersfoort, Stichting Museum Nederlandse Cavalerie, 2019), geen isbn, 272 p., prijs onbekend, in te zien bij Archief Eemland. De geschiedenis van de kazerne, vanaf het ontstaan van het militaire stallencomplex tot en met de sloop in 1982.

P. Kerklingh, *Sixteen in the sixties : een persoonlijk verhaal : de roerige jaren zestig in hartje Amersfoort* (Soest, Boekscout, 2019), isbn 9789463895507, 147 pp, €18,99. De waargebeurde geschiedenis van tieners uit de jaren vijftig en zestig van de 20e eeuw, in het centrum van Amersfoort.

Marja Brak, Jaap van der Steeg, Dick Westerveld, *Amersfoorts Sint-Joriskerk: van de middeleeuwen naar morgen* (Amersfoort, Vrienden van de Sint-Joriskerk, 2020), geen isbn, 127 pp, €10. Over de bouwgeschiedenis en wat er in de kerk is te zien. Met een korte geschiedenis van de stad Amersfoort.

Herman Schouten, *Verborgene schaamte: De 'foute' generatie Schouten* (Mijnbestseller.nl), isbn 978 946 3866 330, 135 pp, €15,95. Derde-generatie Herman Schouten (1944) beschrijft hoe de keuze voor het nationaalsocialisme van zijn grootvader dominee Schouten doorspeelt in de familie.

Verloren vrijheid herwonnen (uitgave van Gilde Amersfoort, Oudheidkundige Vereniging Flehite, Archief Eemland en Stichting Herdenkingsstenen, 2020), €1,50 bij diverse Amersfoortse boekhandels (€1 voor leden van de OVF, te bestellen via de website). De wandeling van 7 kilometer loopt van station Amersfoort naar Kamp Amersfoort langs aangrijpende herdenkingsplekken. Zoals de route van duizenden gevangenen van Kamp Amersfoort naar het station. Langs een herdenkingsmonument aan de Appelweg, het woonhuis van de vermoorde Izzy van Zuiden of het Duitse hoofdkwartier aan de Regentesselaan.

Nynke Geertsma, *Amersfoort in columns* (2019) isbn niet aanwezig, 48 pp, €13,50. Een selectie van columns van voormalig stadsdichter Nynke Geertsma voor de krant *Amersfoort Nu*.

Burchard Elias, *Amersfoort in beeld, Zes eeuwen stadsgezichten* (Amersfoort, Bekking & Blitz, 2019), isbn 978 6109 5248, 296 pp, €29,90. Prachtig boek met talloze afbeeldingen uit de collectie van Museum Flehite. Van de stad en erbuiten, van poorten en wallen, kerken en kapellen en buitenplaatsen. Na heropening van Museum Flehite zijn diverse topstukken nog t/m 2 augustus in het museum te zien.

AGENDA

Alle evenementen en tentoonstellingen die voor dit voorjaar stonden gepland, zijn afgelast. Sommige worden doorgeschoven naar de zomer of het najaar, maar precieze data zijn bij het ter perse gaan van dit nummer nog niet bekend. Houd voor actueel nieuws de websites in de gaten.

75 JAAR VRIJHEID

Verschillende activiteiten in Amersfoort in het kader van 75 JAAR VRIJHEID zullen zo mogelijk op een later tijdstip plaatsvinden. Zie www.amersfoort.nl/75-jaarvrijheid en www.vv-amersfoort.nl.

TENTOONSTELLINGEN

ARCHIEF EEMLAND Eemplein Eemhuis
3e verdieping www.archiefeemland.nl

verlengd t/m 15 augustus

AMERSFOORT BEVRIJD! VREUGDE & VERDRIET

Unieke foto's, dagboekfragmenten en amateur-filmbeelden geven een beeld van Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog.

opening september

75 JAAR DE PLOEGH

Het Kunstenaars Genootschap De Ploegh werd in het bevrijdingsjaar 1945 opgericht door Amersfoortse kunstenaars.

CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Westsingel 46 www.centrumvoorarcheologie.nl
Open huis en spreekuur (onder voorbehoud) iedere woensdagmiddag 14-16.30 uur.

MUSEUM FLEHITE

Breestraat 80
www.museumflehite.nl
Vanaf 1 juni is Museum Flehite weer open voor publiek, voorlopig alleen met e-tickets en tijdsloten. Dus geen spontaan bezoek mogelijk! Kijk op de website.

verlengd t/m 2 augustus

HENDRIK WERKMAN e.v.a. – KUNST UIT NOORD NEDERLAND

Hendrik Werkman (1882- 1945) werd kort voor de bevrijding gefusilleerd door de Duitsers. Te zien zijn kleurrijke 'druksels' en werk van diverse andere Noord-Nederlandse kunstenaars.

verlengd t/m 02 augustus

AMERSFOORT IN BEELD

Naar aanleiding van het verschijnen van de publicatie Amersfoort in beeld. Zes eeuwen stadsgezichten. De getoonde werken geven een fascinerend beeld van de activiteiten in de stad en van het veranderende stadsbeeld.

vanaf 15 augustus (onder voorbehoud)

WERK VAN BEP RIETVELD. De dochter van Gerrit Rietveld maakte in een Jappenkamp in Nederlands-Indië talloze portretten van medegevangenen. Een indrukwekkende galerij van vrouwen en kinderen, opgesloten achter prikkeldraad.

nieuw **OOGGETUIGEN 1940-1945**

Foto's uit Archief Eemland, dagboekfragmenten en museumvoorwerpen vertellen het verhaal van de bezettingsjaren in Amersfoort. Nieuwe vaste presentatie op de zolder van het museum.

WIJKMUSEUM SOESTERKWARTIER

Sint-Bonifaciusstraat 61
www.wijkmuseumsoesterkwartier.nl
(onder voorbehoud) iedere zaterdag 11-16 uur en op afspraak 033-4635661 – gratis toegang

onderzoek, bijzondere opgravingen en vondsten. De bijeenkomst wordt verplaatst naar het najaar. In de volgende Kroniek leest u daarover meer.

Nederlandse Genealogische Vereniging

Voor lezingen zie www.ontdekjouwverhaal.nl.

ACTIVITEITEN

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Lezingen en activiteiten voor leden en niet-leden zie www.historisch-amersfoort.nl.

STAA-avond van de Amersfoortse Archeologie

Stadsarcheologen vertellen over oud en nieuw

KRONIEK

verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting Flehite Publicaties.

U ontvangt het blad door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor €30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;
- Stichting Archeologie Amersfoort voor €25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk
Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort
033 475 12 49
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50 en Breestraat 80
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vr 9-17 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73
Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Centrum voor Archeologie
Westsingel 46 • 3811 BB Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
www.stichtingarcheologieamersfoort.nl
info@stichtingarcheologieamersfoort.nl
Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Jan Carel van Dijk •
Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema •
Francien Snieder • Dirk Steenbeek

Redactieadres

Lydia Edelkoort, Museum Flehite
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
l.edelkoort@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de Kroniek wordt mede mogelijk gemaakt door

Van de
Burg & Strooij
www.burgstroomrestauratiebedrijf.nl

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>